

TÜRKÇE'DE BİLEŞİK KELİMELERİN OLUŞUMU VE NASIL YAZILMASI GEREKTİĞİ

BEŞİR GÖÇÜŞ

BİLEŞİK KELİME NEDİR ?

Hemen bütün dillerde çeşitli kavramlar birer kelime ile bildirilir; fakat çok zaman kelime yetersizliği, anlatım zorunlukları veya çeşitli anlam ilgileri dolayısıyla kavramların iki yahut daha fazla kelime ile bildirildikleri de görülür. Bu bildirim şekilleri zaman geçtikçe kalıplaşır ve bu şekilleriyle bir tek kavram bildirmeye başlar; böylece, bileşik kelimeler doğar.

Bileşik kelimenin çeşitli kaynaklarda nasıl tanımlandığı üzerine aşağıda birkaç örnek verilmiştir :

“Bir tek şey veya bir tek kavram bildirmek için iki yahut daha çok kelimedenden meydana gelmiş kelime” (Gram. Larouse du XXè siècle)

“Bileşik kelimedede, kendini oluşturan elemanlardan ayrı bir anlam bulunur.” (Gram. Française)

“Bileşik kelime, yeni bir kelime yapmak maksadiyle iki veya daha çok kelimenin birleşmesinden meydana gelmiş kelimedir”. (Matriculation English Grammar)

“İki veya daha çok kelimedenden meydana gelen ve ayrı bir kavram anlatan kelime takımı” (Türkçe Sözlük)

Bu tanımlamaların hepsinde, bileşik kelimenin “birden fazla kelimedenden oluştuğu” ve “yeni bir kavram bildirdiği” üzerinde durulmaktadır. Gerçekten, bir bileşik kelimenin içinde, o dilde kendi öz anlamıyla de kullanılan birden fazla kelime bulunmakta; bu kelimeler öz anlamlarından ayrılarak aralarında “anlamca kaynaşma” meydana gelip yeni bir anlam bildirmektedir : *darkafalı*, *tavşanbıyığı* (bir süs çiçeği) *çöpçatan* böylece oluşmuş birer bileşik kelimedir. Bileşik kelimelerde ses düşmesi, ses türemesi, vurgu değişmesi gibi “sesçe kaynaşma”lar da görülmektedir : *Cumartesi* (cuma-ertesi) inde olduğu gibi.

Bununla beraber, anlamlarını kaybetmemiş, sesçe değişikliğe uğramamış, fakat yeni bir anlam bildiren kelime gruplarına da rastlanır : Bursa Ovası, erik ağacı, Orman Çiftliği v.b.; çünkü burada kavram ancak iki kelime ile anlatılabilmektedir.

Buna göre, bileşik kelimeyi en geniş olarak : “Birden fazla kelimedenden meydana gelen ve yeni bir kavram bildiren kelime” diye tanımlayabiliriz.

Bileşik kelimeleri oluşturan kelimelerden her birine bu inceleme de, “Dilbilim Terimleri”ndeki teklife uyularak, “bileşen” denmiştir.

Bileşenlerin Anlamca Kaynaşması :

Bileşenlerin kendi öz anlamlarını kaybetme ve kaynaşarak yeni bir anlam meydana getirme dereceleri her bileşik kelimedede bir değildir. Bileşik kelimelerin anlam kaynaşması derecelerini, üç noktada topluyabiliriz :

1. **Bileşenleri öz anlamlarıyla kullanılmış olanlar :** *bilirkişi, enli boylu, ortahalli.*

2. **Bileşenlerinin biri öz anlamını kaybetmiş olanlar :** *arı kuşu, kınaçiçeği, gözbebeği.*

3. **Bileşenlerinin her ikisi öz anlamlarını kaybetmiş olanlar :** *kirlihanım* (bir çiçek), *hanımeli* (bir çiçek), *şeytanarabası* (bazı bitkilerin tohumunu taşıyan şemsiye veya küre biçiminde tüy).

Bunlardan, dilde sayısı en çok olanlar 1. gruptakilerdir. Birçok tamlamalar ve ikizlemeler bu çeşit bileşik kelimeler arasına girer. 2. ve hele 3. gruptakiler dilde güç oluşmaktadır; bazan tesadüflerle meydana çıkmakta ise de (*gecekondu, kaptıkaçtı* gibi), çok zaman, bileşenlerinin ne maksatla yanyana getirildiğinin ya da öz anlamlarının unutulması için çok zaman geçmesi gerekmektedir. Meselâ *karafatma* isimli böceğe niçin “Fatma” ismi takıldığı, *tahtakurusuna* niçin “kuru” dendiği bugün unutulmuş bulunmaktadır.

Burada bir nokta daha dikkati çekmektedir : bileşik kelimedede öz anlamlarını kaybetmiş olan bileşenler, bazan başlangıçta benzerlik veya mecaz anlamı ile kullanılmış kelimelerdir. *Karaciğer, akciğer, küpeçiçeği* kelimelerinde, bildirdikleri kavrama göre asıl anlamlarından uzaklaşmış görünen “kara, ak, küpe” kelimeleri, önceden benzerlik ilgisiyle kullanılmıştır. Kavramı anlatmak için benzerlikten hareket

ediş, bazan bileşik kelimenin iki bileşeninde birden görülmektedir : *balıkağzı* (yahut *aslanağzı*), *horozibiği*, *hanımeli* (çiçek isimleri) böyledir. *Demirbaş*, *önayak*, *kırkanbar* kelimelerinde de “demir, ayak, anbar” kelimelerinin mecaz anlamı ile kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Bileşenlerin Sesçe Kaynaşması :

Bileşenler, bileşik kelime durumuna gelince, aynı kelimelerin ayrı oldukları zaman kurdukları belirtme grupları (isim, sıfat tamlamaları)na ve hükümleme grupları (cümle)na göre, bileşenlerde bazı fonetik değişimler görülmektedir. Bu değişimlerin başlıcaları şunlardır :

1. **Vurgu yerinin değişmesi** : Bazı bileşik kelimelerin vurgu yeri, bileşenlerin kurdukları serbest gruplardakine benzememektedir. *Karā' göz*, *uçā'k savar*, *kū'ş konmaz* grupları, kalıplaşıp bileşik kelime olunca vurguları son heceye kaymıştır : *Karagö'z*, *uçaksavā'r*, *kuşkonmā'z*.

2. **Bitişme (agglutination)** : Bazan bileşenlerde sesçe değişimler olup iki kelime bir kelime gibi gözükmektedir : *kahve altı* : *kahvaltı*, *pazar ertesi*; *pazartesi*, *çörek otu* : *çöreotu*.

Bitişme olayına daha eski çağlarda uğramış kelimelerimizde ise bu olay, çok daha geniş olmaktadır : *bilek yüzük* : *bilezik*, *sekiz on* : *seksen*, *dokuz on* : *doksan*, *bu ora* : *bura*, *şu ora* : *şura*, *bir yıldır* : *bıldır*.

3. **Kısalma** : Bileşik kelimelerin bazılarında, bileşenlerin taşıdıkları eklerin düştükleri görülmektedir : *kepçe kulaklı* : *kepçekulak*, *cin gözlü* : *cingöz*,

4. **Ses düşmesi** : Bu olay daha çok bir fiille birleşen yabancı isimlerde görülmektedir. Ashında “*bahs*, *hatm*, *azl*, *zıkr*, *nakz*” olan arapça kelimeler, Türkçede kendi başlarına kullanıldıkları zaman, söyleyiş (telâffuz) güçlüğünden dolayı “*bahis*, *hatim* v.b.” şekline girmektedir. Bu kelimeler, sesli ile başlıyan bir fiille birleşince (veya sesli ile başlıyan bir ek alınca), ashında olduğu gibi söylenebilmekte (*bahsetmek*, *hatmetmek* v.b.) ve Türkçe söylenişine göre “ses düşmesi” göstermektedir : *bahis*–*bahsetmek*, *hatim*–*hatmetmek*, *nakız*–*nakzetmek*...

5. **Ses türemesi** : “*His*, *hâk*, *hal*, *zan*” gibi arapça kelimelerin son seslerinde “şedde” bulunmaktadır. Kelimeler kendi başlarına kullanıldıkları zaman şedde hiss olunmamakta, fakat ses düşmesi bölümünde açıklandığı gibi, sesli ile başlıyan bir ek veya kelime ile birleşince meydana çıkmakta ve Türkçe söylenişe göre “ses türemesi” şeklinde görün-

mektedir. *his-hissetmek, hak-hâkketmek, hal-halletmek, zan-zannetmek* v.b.

6. Yumuşama : Asıllarında *b, c, d* (süreksiz yumuşak sessizler) sesleri ile biten ve Türkçe'de yalın oldukları zaman *p, ç, t*, (süreksiz sert sessizler) ile gösterilen kelimelerdeki son sesler, sesli ile başlayan bir ek veya kelime ile birleşince, yumuşamaktadır : *icat - icadetmek, tekzip - tekzibetmek, izaç - izacetmek* v.b.

Bileşik Kelime ve Deyim :

Dilde, bileşik kelimeler gibi, birkaç kelimededen meydana gelip aralarında anlam kaynaşması gösteren ve klişeleşmiş şekilleriyle kullanılan başka kelime grupları da vardır. Deyim (tâbir, locution) diye adlandırığımız bu grupların bileşik kelimelerden ayrı tutulması gerektir; halbuki birçok kaynaklarda bileşik kelimelerle karıştırıldığı görülmektedir.

Deyim, "Dilbilim Terimleri Sözlüğü"nde "Belli bir anlama gelmek üzere, iki veya ikiden artık kelimedden meydana gelmiş söz öbeği" diye tanımlanmaktadır ki bu tanımın içine bileşik kelime de girebilir. Gerçi aynı kitap bileşik kelimenin tanımına "şekil, kuruluş, vurgu" gibi özellikleri katmışsa da bunlar, bu yazının başka bölümlerinde açıklandığı gibi, bileşik kelime ile deyim ayırmaya yetmez. Ayrıca, deyim tanımından sonra verilen *artlaç* deyim (cihetiyle), *bağlaç* deyim (bununla beraber,) *fiil* deyim (ileri gelmek) v.b. larına verilen örnekler, bileşik kelimelerdir; ayrıca *isim* deyim misalsiz olarak : "Topu birden isim görevinde olan deyim" şeklinde tanımlanmasından da kesin bir şey anlaşılamamaktadır.

Ahmet Cevat Emre'nin "Yeni Bir Gramer Metodu Lâyihası" isimli kitabında ise, bileşik kelime ile deyim bir sayılmış ve aynı bahiste incelenmiştir. *Hanımeli, karafatma* gibi bileşik kelimeler yanında "*boyunun ölçüsünü almak*", "*gemi azıya almak*" gibi deyimler de vardır. Bileşik kelimeleri tanıyabilmek için "Amelî Miyar" başlığı altında verilen : "1. Unsurlardan birini başka bir unsur ile tebdil edememek, 2. Unsurlar arasına başka hiçbir lâfız ilâve edememek, 3. Tekmil grubun yerine mânaca muadil bir kelime koyabilmek" ölçüleri ise, hem bileşik kelimelere, hem deyimlere uygulanabilir.

Aynı yazar (A. Cevat Emre)ın "Türk Dilbilgisi" isimli kitabının bileşik kelimelere ayrılan bölümlerinde incelenen bileşik kelime örnekleri

arasında, deyimlere rastlanmamışsa da deyim ve bileşik kelime farkı üzerinde bir açıklama da yoktur.

Türkçe Sözlük, deyimde “maksadı, dikkati çeken bir ifade ile anlatış” görmektedir.

Kılışeleşmiş sözler üzerinde geniş bir inceleme yapmış olan Ömer Asım Aksoy “Gaziantep Ağzı II” isimli kitabında bu türlü sözleri “deyim, takım söz, meşhur söz” diye ayırıyor ve bunların, “özel bir anlam bildirdikleri, maksadı kuvvetli veya estetik bir şekilde ifade ettikleri, bazı kavramların ifadesi için lüzumlu buldukları (büyümüş de küçül-müş, gözüne dizine vursun v.b.)” gibi özelliklerini belirtiyor.

Kesin bir ölçüye varmak mümkün olmamakla beraber, deyimlerle bileşik kelimeleri ayırabilmek için, “Türkçe Sözlük” ve “Gaziantep Ağzı” isimli eserlerde belirtilen özelliklere şunları da ekleyebiliriz : 1. Deyimlerin bazıları fıkralara dayanır : “*tavşanın suyunun suyu, buyurun cenaze namazına, bu tozda dumanda ferman okunur mu?*” v.b. gibi. . . . 2. Deyimler daha soyut, derin veya ince düşünceler ifade eder. 3 Bazıları nüktelidir. 4. Deyimler içinde kalıplaşan kelimelerin sayısı, bileşik kelimelere göre daha fazla olabilir. 5. Deyimler yanında bileşik kelimelerin anlam sınırları daha dardır. Bileşik kelimeler çok zamanlar bir varlık, bir sıfat, bir iş bildirir veya kelimeler arasına bağ, edat olarak girerler (bununla beraber, dolayısı ile gibi); yani sadece bir kelime işi görürler; deyimler ise, ifadeye ait kuruluşlardır.

Buna göre “*ağzını bıçak açmamak, bir gömlek fazla eskitmek, dünyayı anlamak*” birer deyimdir. “*Camgöbeği (bir renk), Akdağmadeni, sabaha karşı, diz dize*” birer bileşik kelimedir.

BİLEŞİK KELİMELER NASIL OLUŞUR?

Düşüncelerin bildirilmesi için kelimeler belirtme grubu (tayin grubu, groupe déterminatif), hükümlleme grubu (cümle, proposition) şekillerinde bir araya gelmektedir. Zamanla bu gruplardan bazıları kalıplaşarak tek anlam bildirmeye başlar. Bundan dolayı, bileşik kelimelerin oluşmasında görülen şekiller, kelimelerin bir düşünce bildirilmek amacıyla gruplaşması yollarına benzer. Biz de Türkçe’deki bileşik kelimeleri 1. *Belirtme ilgisiyle*, 2. *Sözdizimi ilgisiyle* oluşmuş olanlar diye iki ana çerçeve içinde inceleyeceğiz.

I. BELİRTME İLGİSİYLE OLUŞMUŞ BİLEŞİK KELİMELER

Bunlar isim tamlaması, sıfat tamlaması, zarf grubu, edat grubu ve ikizleme şekillerinde oluşur. Bu şekiller aşağıda birer birer incelenmiştir :

İsim Tamlaması Şeklinde :

Bilindiği gibi, dilimizde belirtili (*kapı-nın anahtar-ı*), belirtisiz (*kapı anahtar-ı*) olmak üzere iki şekilde isim tamlaması yapılır. Bunlardan oluşan bileşik kelimeler türlü şekiller gösterir :

1. **Belirtili isim tamlaması şeklinde:** Bu isim tamlamaları belli ve bilinen şeyler göstermek maksadiyle kullanıldığı için, kalıcı kalıplar, yani bileşik isimler, bileşik sıfatlar veya başka türlü kelimeler kuramamıştır. Bu şekil, yalnız bazı yer isimlerinde görülmektedir : *Tunusun bağı* (Çamlıca'da bir yer; eski şekli belki "*Tunuslu'nun Bağı*"). Belli şahıslara ait olan yerler bile, önce belirtili iken zaman geçtikçe belirtisiz isim tamlaması halinde adlandırılmaktadır : *Ali Deresi* (vadi), *Mehmet Efendi yazısı* (ova).

2. **Belirtisiz isim tamlaması şeklinde:** Bu yolla bileşik özel isim, madde ve mâna ismi, sıfat, zarf olarak kullanılan bileşik kelimeler yapılmaktadır : *Adapazarı, İnönü, Suşehri, Beypazarı, Konya Ovası, İzmir valiliği, aslanağzı, çayırüzeli, tavşanbıyığı, katırtırnağı, tahtakurusu, kafatası, gözdağı, yavruağzı, camgöbeği, kavuniçi, kahverengi, gülkurusu, vişneçürüğü, ayak üstü, söz arası, . . .* gibi.

Belirtisiz isim tamlaması şeklindeki birçok bileşik kelimelerde, belirtilen durumunda olan bileşen, çok zaman cins gösterir : *Arı kuşu, çayır kuşu, eşek arısı, kılıç balığı, dil balığı, su böreği, düğün çorbası, armut ağacı, mine çiçeği, salkım söğüt, baba tatlısı* v.b. Bu bileşiklerin bildirdikleri anlamları, içlerinden sadece bir kelime ile anlatmaya imkân yoktur; bundan dolayı İmlâ Kılavuzu (say : XIX, 1956) nda, bunların bileşik kelime sayılmaması düşüncesine katılmak imkânsızdır.

3. **Ekleri düşmüş isim tamlaması şeklinde:** Belirtisiz isim tamlaması yoluyla oluşmuş bileşik kelimelerin bir kısmı da eklerini kaybetmiştir : *Kadıköy* (Kadı'nın köyü), *Bahçekapı* (Bahçe kapısı), *Edirnekapı* (Edirne kapısı), *Paşabahçe* (Paşa bahçesi), *anneanne* (Annemin annesi), *Duatepe* (dua tepesi). Bu şekilleri, isim tamlaması kurmakta yabancıların yap-

tıkları hatalara benzeterek yanlış saymak doğru değildir; bunlar, her dilde olduğu gibi, kısaltma meylinin tabii sonucudur.

4. **Tamlananın başa gelmesi şeklinde:** Bunlarda, tamlanan isim, eki ile birlikte başa gelmektedir. Bu yolla yapılmış bileşik kelimelerimiz azdır : *çoğu zaman*, (zamanın çoğ-u) *kimi insan*, *kimi vakit*, *kimi yerde*.

5. **İsim tamlaması sonuna -li eki getirilmesi şeklinde:** Sonuna gelen -li eki ile kalıplaşmış isim tamlaması şeklinde bileşik kelimeler de vardır. Yalnız, bunlarda tamlanan eki (-i) düşmektedir : *keçi sakallı*, *kuş beyinli*, *adamakıllı* (*çocuk akıllı değil*, anlamına)

Sıfat Tamlaması Şeklinde:

Türkçe'de sıfatlar, değişik şekillerle pek çok bileşik kelimeler kurarlar; bu şekillerin başlıcaları aşağıda incelenecektir. Bu yollarla yapılan bileşik kelimeler özel isim, madde ve mâna ismi, sıfat ve zarf olarak kullanılabilir.

1. **İsmin bir sıfatla belirtilmesi şeklinde:** *Akdeniz*, *Eskişehir*, *Kızılırmak*, *kırkanbar*, *kırkbayır*, *beşbıyık*, *önsöz*, *içgüdü*, *önsezi*, *boşboğaz*, *açkgöz*, *düztaban*, *yalınayak*, *doludizgin*, *dalkılıç*, *ince ağı* (verem hastalığı).

Bu türlü bileşik kelimelerde belirtici görevde bulunan sıfatlar türemiş sıfatlar da olabilir : *bilirkişi*, *nallı katır*, *dilli düdük*, *zilli maşa*, *atardamar* v.b.

2. **Sıfat tamlaması sonuna -li eki getirilmesi şeklinde:** *açık gözlü*, *kalın kafalı*, *tok gözlü*, *darkafalı*, *sivri akıllı*, *gök gözlü*, *albaşlı* (gelin), *açgözlü*, *ağırbaşlı*, *soğukkanlı*, *alçakgönüllü*.

3. **İsmin unvanla belirtilmesi şeklinde:** *Yıldırım Bayezit*, *Yavuz Selim*, *Üçüncü Selim*. Unvan, isimden sonra da gelebilir : *Nasrettin Hoca*, *Mithat paşa*, *Ziya Paşa* v.b. (Tarihe mal olmuş olan bu isimleri tek kelime ile tanıtmıyacağımız hatırdan çıkarılmamalıdır).

4. **Bir ismin, başka bir ismi sıfat gibi tamlaması şeklinde:** *Toprak-kale*, *Tahtaköprü*, *Gölköy*, *Dağmarmara*, *Gölmarmara*, *Taşköprü*.

5. **Sıfat tamlamalarının girdikleri isim halleriyle kalıplaşması şeklinde:** *Bu yana*, *bu arada*, *bu cihetten*, *o bakımdan*, *bu yüzden* . . .

İki sıfatla :

İki sıfatın doğrudan doğruya yanyana gelmesiyle yapılmış bileşik kelimeler de vardır. Bunlar çok zaman sıfat olarak kullanılmaktadır. Başlıca yolları şunlardır :

1. Sayı isimleri ile : *On bir, yüz yirmi iki, iki bin sekiz yüz kırk altı* v.b.

2. Belgisiz sıfatlar ve zamirler ile : *Birkaç, birçok, hiçbir, öbür* (o bir), *her hangi bir* v.b. Bu belgisiz sıfatları, sonlarına tamlanan ekleri getirilmek suretiyle, belgisiz zamir olarak da kullanıyoruz : *birkaçı, hiçbirini, birçoğu, öbürü, her hangi biri* v.b.

Zarf ve Sıfatla :

Bir sıfatın anlamını değiştiren zarfla kalıplaşarak bileşik kelimeler kurduğu görülür : *Peki* (pek iyi), *ilk önce, pek âlâ, daha doğrusu, en iyisi.*

Aslında sıfat olan fakat zarf gibi kullanılan bazı kelimeler de bu çeşit bileşik kelimeler yapar : *tatlı sert, orta halli, orta şekerli.*

İsim ve Sıfatla :

1. Üçüncü şahıs iyelik eki almış isimle : İyelik eki almış bazı isimler, sıfatları anlamca tamlarlar. Bunlar, kalıplaşarak bileşik kelime olur :

gözü açık, sütü bozuk, başı bozuk, eli uzun, baldırı çıplak, gelişigüzel, karnıyarık.

Bu bileşik kelimelerde, birinci bileşenin sonundaki iyelik eki, sıfat önünde bulunduğu zihnen kabul edilen isme işarettir :

göz-ü açık (insan)

2. Hal ekleri almış isimlerle : Hal ekleri almış isimler de, çeşitli anlam ilgileri ile başka sıfatların önüne gelerek kaynaşırlar : *dile kolay, başa belâ, kafadan sakat, arada bir...*

Sayılarla da buna benzer bileşikler kurabiliriz : *yüzde beş, onda iki, binde bir...*

3. İyelik ve hal eki almış isimlerle : 3. ve 4. maddelerde incelenmiş yolların ikisi birden de görülebilir. *ayağına çabuk, aslına uygun, sözüne sadık, etine dolgun, eline doğru; işinde ciddî; içinden pazarlıklı.*

Yukarıdaki 1., 2., 3. maddelerde verilen örneklerin hepsinde sıfatın anlamının belirtildiği görülmektedir.

İkizlemeler :

Çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturduğu gruplara "İkizleme" diyoruz: *ileri geri, doğru dürüst, kul köle, eğri büğrü* gibi. Bunlar da birden fazla kelimedenden oluşmuş ve tek anlam veren gruplardır; onun için bileşik kelime sayılmamalıdır. Bu ikizlemelerde kavramı daha tam ve etraflı bildirmek amacı bulunduğu için, bunları belirtme grupları şeklinde oluşmuş bileşik kelimeler arasında inceliyoruz. İkizlemeler isim, sıfat, zarf olabilir.

İkizlemeleri, anlam ve ses ilgileri bakımlarından ayrı ayrı inceleyeceğiz :

1. Anlam ilgilerine göre ikizlemeler :

Bunlarda, kelimeler sırf anlam ilgileri ile yan yana gelir; çeşitli şekilleri vardır :

a) Bir kelimenin tekrarı ile : Bunlar çokluk devam, pekiştirme anlamı verir : *Çuval çuval, yığın yığın, ev ev, oda oda, kara kara, al al.*

Tabiat sesleri bildiren birçok kelimeler bu yolla yapılır : *dırdır, pat pat, circir, patır patır, haşır haşır.*

b) Pekiştirme sıfatları : *Bembeyaz, kapkara, tertemiz, mosmor* gibi sıfatların da tekrar yolundan doğduğu söylenmektedir (Türkçe'nin yapılışı, A. C. Emre). Bu düşünce ile, bu sıfatları da bileşik sayanlar vardır. (Türkçe Sözlük ve N. Halil Onan : Dilbilgisi II). Bu türlü sıfatlar, ilk hecesinin sonuna *m, p, r, s* harflerinden biri getirildikten sonra, meydana gelen ses, asıl kelimenin başına eklenmek suretiyle yapılmaktadır.

c) Eşanlamlı kelimeler : *Kul köle, doğru dürüst, güçlü kuvvetli, derme çatma, ev bark, pılı pırtı...*

d) Yakın anlamlı kelimelerle : *Çanak çömlek, düğün dernek, delik deşik...*

e) Zıtanlamlı kelimelerle : *Aşağı yukarı, ileri geri, gece gündüz, sağ sol, az çok, iyi kötü, girinti çıkıntı...*

İkizlemelerden bir kısmı, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi doğrudan doğruya birleşirler. Bazıları da isim hal ekleri ya da üçüncü şahıs iyelik ekleri alabilirler; bu durumda, her iki bileşen de aynı eki alır. Bu oluşmada, sonra gelecek fiilin etkisi görülür. (Aşağıya bak): *sağa sola, şuna buna, şurda burda, ötede beride, şundan bundan, çörden çöpten, eti budu, kanı canı, biri ikisi.*

Bunlardan şu şekiller de, az olmakla beraber, dikkati çeker : *körü körüne, darı darına, pisi pisine, tıpa tıp, dara dar...*

2. Ses ilgilerine göre ikizlemeler:

İkizlemelerin pek çoğunda ön seste, ya da son seste benzerlik görülür. Bileşenlerden birinin anlamı unutulduğu halde, sırf ahenk bakımından o kelime ikizlemede yaşar : *bet beniz, çoluk çocuk* ikizlemelerindeki *bet, çoluk*, kelimeleri gibi. Ses benzerlikleri ile oluşan ikizlemeler aşağıda incelenmiştir :

a) **Ön seste benzerlik:** *kul köle, doğru dürüst, çanak çömlek, düğün dernek, delik deşik* ikizlemleri bu benzerliği gösterir.

Fakat dilimizde, ahenk hatırı için, kelime söylendikten sonra başına *b, f, m, s, t* harflerinden biri getirilerek veya baş harfi bunlarla değiştirilerek tekrarlanmak suretiyle yapılan ikizlemeler de vardır : *eğri büğrü, eciş bücüş, çarpık çurpuk, sıkı fıkı, abuk sabuk, apar topar, alan talan, yorgan morgun*. Hele *m*, henüz yaşamakta ve serbest olarak pek çok ikizleme yapmaktadır.

b) **İç seste yapılan değişmeler:** Bu tip ikizlemeler daha çok tabiat seslerinde görülmektedir; ses değişmeleri, içteki sesliler ve bazan da baştaki sessizler üzerinde olmaktadır; bu türlü ikizlemeler ses benzerliği bakımından, öbürlerine göre daha zengindir : *kemküm, carcur, paf-puf, patküt, taktuk, tek tük; takır tukur, cayır cuyur; çatır patır, paldır kültür*.

c) **Son seste benzerlik:** *konu komşu, enli boylu, derme çatma* v.b.

II. SÖZDİZİMİ İLGİSİYLE OLUŞMUŞ BİLEŞİK KELİMELELER

Bu bölümdeki bileşik kelimelerin oluşumunda fiilin büyük bir etkisi görülür; çünkü bileşenler, cümle içinde fiille olan ilgilerine göre, aldıkları eklerle birlikte kalıplaşırlar. Bu bileşik kelimelerin bazılarında fiil olmasa da, bileşenler, sonra gelecek bir fiile göre şekillenmişlerdir (*baş başa vermek* gibi); birçoğunda ise bileşenlerden biri ya da hepsi fiildir : *gecekondu, kaptıkaçtı* gibi. Sözdizimi ilgisiyle olmuş bileşik kelimeler de isim, sıfat, zamir, zarf ve fiil olurlar. Sözdizimi ilgisiyle kalıplaşmanın başlıca şekilleri aşağıda gösterilmiştir :

İki Tümlenin Kalıplaşmasıyla:

Bunlarda kelimeler isim halleriyle görülür. Başlıca şekiller şunlardır : *kana kan, cana kan, birebir*. (Hal eki baştakinde)

kök köke, baş başa, diz dize, karşı karşıya. (Hal eki ikincide)

baştan aşağı, tepeden tırnağa, günden güne, birden bire. (İkisinde de hal eki var)

birbirini (biri birini), *birinden biri, biri birine* v. b. (İkisinde de yine hal eki görülüyor.)

Bir Öge ve Bir Fiilin Kalıplaşmasıyle :

Hemen bütün tümleçlerin, çeşitli hal ekleri almış olarak, fiille birleşik kelime kurduğu görülmektedir. Bunlarda fiil, çekimli veya ortaç şekliyle de kalıplaşmış olabilir.

1. **Fiilin kendi öznesiyle:** (Çekimli fiille) *imambayıldı, hünkârbeğendi, kuşkonmaz, Kargasekmez.* Özne görevinde olan kelime, üçüncü şahıs iyelik eki de almış olabilir : *güzü kalmak, ocağı sönmek, kanı kaynamak, gözü dönmek.*

2. **Fiilin kendi nesnesiyle:** Yalın halde : *dil uzatmak, dirsek çevirmek, can atmak, hak vermek...* (çekimli fiillerle) *mirasyedi, dalbastı...* (ortaç-la) *boğazkesen, ağaçkakan, vatansever, yardımsever, çöpçatan...*

–i halinde : *postu sermek, kefeni yırtmak, yakayı kurtarmak, işi azıtmak.*

Nesneler, üçüncü şahıs iyelik eki de almış olabilir : *içini çekmek, dişini sıkmak, aklını bozmak, tadını çıkarmak...*

3. **Fiilin kendi dolaylı tümleciyle :** –e halinde : *dile düşmek, günaha girmek, yüze gülmek, (söz) ayağa düşmek...* İyelik ekiyle : *günahına girmek, yüzüne gülmek...* (ortaçla) *günebakan.*

–de halinde : *elde etmek, başta gezdirmek, dillerde dolaşmak...* *altta kalmak...* İyelik ekiyle : *gözünde tutmek.*

–den halinde : *gözden düşmek, elden çıkarmak, gözden geçirmek, baştan savmak; yerden bitme, elden düşme, anadan doğma...* İyelik ekiyle : *evlâdından bulmak, yerinden olmak...*

4. **Fiilin kendi zarfiyle :** *hor görmek, ileri gelmek, hoş tutmak, iyi karşılamak, öne düşmek...* (çekimli fiille) *gecekondu,* (ortaçla) *erolan* (bir çeşit üzüm)... (Ulaş şekliyle) *üstün körü* (görmek'ten), *uzun uzadıya...*

5. **Fiilin öğeden öne alınması şeklinde :** Yukarıda incelediğimiz, fiilin ögesiyle birleşmesi şeklinin bir başka yolu daha vardır ki o da fiilin öğeden önceye alınmasıdır. Bu yol, söze kuvvet vermek için cümle-

de fiilin öne alınması yolunu andırır ve gerçekten böyle yapılmış bileşik kelimelerin anlamlarında, daha fazla bir kuvvet de görülür : *alaşağı, çalçene, sallabaş, bastıbacak*.

İki Fiilin Kalıplaşmasıyla:

İki fiil birleşerek, bileşik fiil kurar. Bunlar, türlü şekiller gösterir :

1. Aynı kipten çekilmiş fiillerle : Bu türlü bileşik kelimelerin bileşenleri olan fiiller, aynı kipten çekilmiş olurlar ve arka arkaya yapılan işleri bildiren iki kısa cümle gibidirler : *Vurdumduymaz, kaptıkaçtı, çakaralmaz, oldubitti (olupbitti), dedikodu, vargel, kapkaç, kaçgöç, örtbas, vur patlasın, ver yansın, değme gitsin, düşmez kalkmaz...*

2. Fiil ikizlemeleriyle : Fiil ikizlemelerinde de, belirtme ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler bölümünde incelenen ikizlemelerde gördüğümüz anlam ve ses ilgileri bulunur : *kesmek biçmek, silmek süpürmek, yemek içmek, batmak çıkmak, girmek çıkmak...*

Bunların *kapıp kaçmak, görüp geçmek, gezip tozmak, inip kalkmak* şeklinde kalıplaştıkları veya kullanıldıkları da olur.

Fiil ikizlemeleri içinde rastladığımız özel kalıplaşma şekilleri aşağıda gösterilmiştir. Bu yollarla birçok bileşik zarflar oluşturulabilir :

a) -e eki ile yapılmış ulaç (bağ-fiil, gerondif) ların tekrarı ile: *bağıra bağıra, koşa koşa, gitgide (gide gide) v.b.*

Aynı ek, fiil ikizlemelerindeki fiillere de getirilebilir : *bata çıka, sile süpüre, enikonu (ene kona), gide gele, itişe kakışa, güle oynuya.*

b) Geniş zaman kipi üçüncü şahsın olumlu-olumsuz şekliyle : Bu şekil, olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır : *gelir gelmez, düşer düşmez, verir vermez...*

c) -di'li geçmiş kipli fiilin -eli ekiyle tekrarı suretiyle : *geldim geleli, gittin gideli, doğdu doğalı...*

3. Tasvir fiilleri (betimleme) fiilleri, (Verbes descriptifs) : Bunlar da iki fiilden oluşmuş fiillerdir. Bir fiilin -e veya -i ile yapılmış ulaç şekillerine, işin tarzını bildiren bazı fiiller getirilerek yapılırlar. Tarzları bildirmek için kullanılan fiiller “bilmek, vermek, gelmek, durmak, kalmak, yazmak”tır. Tasvir fiillerinin başlıca şekilleri şunlardır :

a) Yeterlik fiili : Fiil köküne -e eki getirildikten sonra, kök “bilmek” fiili ile birleştirilir; “bilmek” fiili, asıl köke “yapmaya güc yettiği” anlamını katar : *okuyabilmek, yazabilmek, geçebilmek.*

b) **Tezlik fiili** : Fiil köküne –i veya –e eki getirildikten sonra kök, “*vermek, gelmek*” fiillerinden biriyle birleştirilir; asıl fiil kökü, işin “*kolayca ve süratle yapıldığı*” anlamını kazanır : *yapıvermek, oluvermek, çıkagelmek, çıkıvermek*.

Anadolu’nun bazı ağızlarında (örneğin Ankara ağızı) bu şekilde yapılmış bileşik fiillerde, baştaki kelimenin tekrarlandığı görülmektedir : *sili sili vermek, iti iti vermek, vuru vuru vermek*. Bu şeklin, yukarıdakine göre daha canlı olduğu açıkça görülmektedir.

c) **Sürerlik fiili** : Fiil köküne –e eki getirildikten sonra, kök “*durmak, kalmak, komak, gelmek*” fiillerinden biriyle birleştirilir; asıl fiil kökü “*işin sürüp gittiği*” anlamını kazanır : *yapadurmak, bakakalmak, kızakoymak, olagelmek...*

d) **Yaklaşma fiili** : Sonuna –e eki getirilen fiil kökü, “*yazmak*” fiiliyle birleştirilir. Bileşik fiil, “*iş az kaldı yapılyordu*” anlamını verir. “*Yazmak*” fiili eskimiştir : *düşeyazmak, batayazmak*.

Yardımcı Fiiller :

Bazı kelimeler “yardımcı fiil” adını verdiğimiz fiillerle birleşerek, bileşik fiiller kurarlar. Yardımcı fiillerin en çok kullanılanları “*etmek, olmak, yapmak, bulunmak*”tır; eskimiş olmakla beraber “*eylemek, kılmak*” fiillerini de bunlar arasında sayabiliriz. “*Buyurmak*” fiili de büyüklere bağlı işlerde yardımcı fiil olarak kullanılır : “*Teşrif etti*” yerine “*teşrif buyurdu*” gibi.

Yardımcı fiiller pek çok bileşik fiil oluşturmaya elverişlidir. Başlıca şekil ve çeşitleri aşağıda incelenmiştir :

1. **İsim soyundan bir kelime ve yardımcı fiille** : Bu yol, daha çok yabancı kelimelerle bileşik fiil yapmaya yarar; bununla beraber, Türkçe kelimelerle yapılmış olan bileşik kelimeler de çoktur : *hissetmek, zannetmek, hâkketmek, hallolmak, sebeb olmak, kaybolmak, banyo yapmak, spor yapmak, işve yapmak, yemek yapmak, razı eylemek, teşrif etmek, emreylemek, namaz kılmak, muti kılmak, mecbur kılmak*.

Yardımcı fiillerin, tabiat sesleri ile birleştikleri de olur : *fıs etmek, tıp etmek, gürültü yapmak, haşır haşır etmek*.

2. **Bir ortaç ve bir yardımcı fiille** : Bazı ortaçlar “*olmak, bulunmak*”, yardımcı fiillerinden biriyle birleşerek bileşik fiiller kurarlar. Ortacın gösterdiği zaman, bileşik fiile özel bir zaman anlamı katar. Bu türlü

fiillere “katışık fiiller” diyoruz. Bunlar taşıdıkları zaman anlamıyla ilgili olarak üç şekil gösterirler :

a) **Başlama fiilleri** : Bir işe başlanmış bulunulduğunu, ya da işin âdet edinildiğini bildirir; *-r* ekli ortaçlarla yapılır : *okur olmak, gezer olmak, konuşur olmak...*

b) **Bitirme fiilleri** : Bir işin bitirilmiş olduğu anlamını verir; *-miş* ekli ortaçlarla yapılır : *yazmış bulunmak, görüşmüş olmak, gitmiş olmak.*

c) **Davranma fiili** : Bir işi yapmak niyetinde bulunulduğunu ifade eder; *-ecek* ekli ortaçlarla yapılır : *kalkacak olmak, gidecek olmak, vuracak olmak...*

3. **Kaynaşmış fiiller** : Yukarıda incelediğimiz bölümlere giremeyen bileşik fiillerimiz de vardır. Bunların kuruluşu yardımcı fiillerle kurulan bileşik fiillere benzer; ama bileşenleri başka kelimelerle bileşik fiil kurmaz; yalnız o kelime ile kalıplaşmıştır : *Lâzım gelmek, fırsat düşmek, temas sağlamak, rasgelmek* (rast gelmek), *vazgeçmek...*

Bir Kelimenin Edatla Birleşmesi Şeklinde:

Görevleri, kelimeler arasında anlam ilgilerini göstermek olan edatlar, bazı isimler ve fiillerle kalıplaşarak bileşik kelimeler oluşturmuşlardır. Edatların bu şekilde kalıplaşmaları, cümle içinde hemen daima fiille ilgili olduğu içindir ki bu çeşit bileşik kelimeleri, sözdizimi ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler arasında inceliyoruz; nitekim bunlar zarf ve bağlaç göreviyle kullanılmaktadır. Bu yolla yapılan bileşik kelimeler serbest yolla bileşik kelime oluşturmaya elverişlidir.

1. **İsim soyundan bir kelime ve edatla:** Edatlarla birleşen kelimelerin sonunda, edatın istediği isim hal ekleri bulunur. Aşağıda belli başlı şekillerden örnekler verilmiştir :

Zarflar : *cihete, dolayısıyla, suretiyle, vesilesiyle...*

Sabaha karşı, güneşe karşı, size karşı...

Eve doğru, göğe doğru, dibe doğru...

o kadar, bu kadar, ne kadar...

niçin (ne için).

Bağlaçlar : *Bunun için, onun için.*

Bundan dolayı, ondan dolayı,

Bununla beraber,

Onun gibi, bunun gibi.

2. **Fiil soyundan bir kelime ve edatla** : Bu türlü bileşik kelimelerde yer alan fiiller hemen daima fiilimsiler (mastar, ortaç, ulaç) dir; bunların sonlarında, cümledeki anlamın gereğine göre iyelik ekleri ya da edatın isterlerine göre isim hal ekleri bulunabilir. Aşağıda bu türlü bileşik kelimeleri oluşturan fiilimsiler ve edatlar birkaç örnekle gösterilmiştir :

Olmak üzere, vermek üzere, almak üzere...

Gelmekle, olmakla, bilmekle...

Gitmenizle, düşmenizle, vurmamızla (“ile edatının “beraber” kelimesiyle uzatıldığı da olur : *vermekle beraber, vurmakla beraber...*)

Gelmeden evvel, görmeden evel, anlamadan evel...

Gelmeden önce, görmeden önce, anlamadan önce...

Geldikten sonra, gördükten sonra, anladıktan sonra...

Olduğu halde, inmediği halde, aldığı halde...

Verdikten başka, aldıktan başka, görmedikten başka...

Gelinciye kadar, oluncaya kadar, akıncıya kadar...

Yetecek kadar, ölmeyecek kadar, yetişecek kadar...

Düşdüğü vakit, düştüğüm vakit, koştuğunuz vakit...

Bitirdiği zaman, aldığı zaman, verdiğiniz zaman...

Alalı beri, gideli beri, kıralı beri...

Alalıdan beri, gideliden beri, kıralıdan beri...

Akıyor gibi, gidiyor gibi, uyuyor gibi (fiiller çekimili)...

Bir Kelimenin Bağlaçlarla Birleşmesi Şeklinde :

Bağlaçların başka kelimelerle birleşmesi ya da tekrar yolu ile bileşik kelimeler oluşmakta ve bunlar, hemen daima bağlaç olarak kullanılmaktadır.

1. **Ki ile yapılanlar** : Aslında ilgi zamiri olan bu kelime, Türkçe’de bileşik ilgi cümleleri kurmağa yarar; işte buna benzer bir şekilde, başa aldığı küçük cümleler değerinde kelimelerle birleşerek bileşik bağlaçlar da yapmaktadır. Bu bileşik bağlaçlar çok zaman anlam ilgisi gösteren cümleleri bağlamakta kullanılır : *Sanki* (san ki), *halbuki* (hal bu ki), *demek ki*, *demek oluyor ki*, *oysaki* (o ise ki), *nasıl ki*, *öyle ki...*

2. **Tekrarla yapılanlar** : Söz içinde ilgili kelimeleri veya cümleleri bağhyabilmek için bazı kelimeleri tekrar ediyoruz : *Ne... ne, ne... ne de, hem... hem, gerek... gerek, ya... ya, de... de, olsun... olsun.*

Bunların bir kısmı aslında bağlaç ise *de, olsun, gerek, ne, hem, ya* v.b. ile yapılanlar ancak tekrarlandığı zaman bağlaç görevi görebilir; bundan dolayı bileşik sayılmaktadır.

Bu bileşik kelimeler bileşenleri arasına başka kelimeler girebilmesi bakımından, şimdiye kadar incelediklerimizden farklıdır. Bu durum dolayısıyla bileşik kelimeleri bitişmeleri yönünden ikiye ayırmak gerekir : Bileşenleri yan yana bulunanlara *bitişik bileşik* (composé encontact); bileşenleri arasında başka kelimeler bulunanlara da *uzaktan bileşik* (composé á distance) denir.

BİLEŞİK KELİMELEERDE ÇEKİM

Bileşik kelimelerin çekimlerinde bazı özellikler görülmektedir. Bunların belli başlıları aşağıda incelenmiştir :

Bileşik İsimlerde Çekim:

Çekim ekleri, birleşik kelimenin tek kelime sayılması temayülü dolayısı ile genel olarak son bileşene getirilir : *tavşanbıyığı-nı, iç güdü-yü, Adapazarı-na, Kadıköy-de, kılıç balığı-ndan, idrisotu-nun* (yaprağı), (Ahmet'in) *anneanne-si, kaptıkaçtı-lar, düztaban-lar, karagöz-ler, kahverengi-ler* . . . gibi.

Aykırı durumlar şunlardır :

1) Belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşmuş bulunan bazı bileşik isimlerde çoğul eki (-ler), tamlanan eki (-i) nden önce gelmektedir : *katırtırnak-lar-ı, hanımel-ler-i, erik ağaç-lar-ı* . . .

Aynı durumu iki sıfattan yapılmış olan ve sonlarında tamlanan eki bulunan belgisiz zamirlerde de görürüz : *birçok-lar-ı, öbür-ler-i*.

2) İkizlemelerin birçoğunda her iki kelime birden ek alır : *çanak-ta çömlük-te, pılıs-sı pırtı-sı, sağ-dan sol-dan, ev-den bark-tan, düğün-ler dernek-ler, girinti-ler çıkıntı-lar* . . .

Yalnız sonraki bileşeni çekim eki alan ikizlemeler de vardır : *delik deşik-ler, konar göçer-ler* (aşiretler), *yamru yumru-su, doğru dürüs-tü*, (dünyanın) *girdi çıktısı* (*girdi-si çıktı-sı* da denebilir)

Bileşik Fiillerde:

1. Bir isim ve bir fiille yapılmış bileşik fiillerde, yalnız fiil çekilir. Katışık fiillerle tasvir fiillerinde ikinci fiiller çekilir : *yardım ediyor, gelmiş ol-acak, okuyabil-irim* . . .

2. İkizlemeleri teşkil eden fiillerin her ikisi de çekilebilir : *gel-ir gid-er-im*; fakat şahıs ve bileşik zaman eki ikinci fiile eklenir : *gir-er çık-ar-dım*; *bak-ar geç-er-miş-im*, *dur-ur otur-ur-sun*.

İkizlemenin birinci bileşeni -ip eki alırsa, çekim sadece ikinci fiilde görülür : *girip çıkmış*, *durup oturmazdı*, *inip çıkmazsa...*

BİLEŞİK KELİMELER NASIL YAZILMALIDIR ?

Eskiden beri bileşik kelimelerin bitişik yazılması telkin edilmiştir; nitekim bileşik kelime denince birçok okur yazarın hatırına bugün bile bitişik yazılmış kelimeler gelmektedir. Bundan önceki bölümlerde açıklandığı gibi, bileşik kelimeler tek kavram bildiren gruplar, kümelenmeler olarak pek çok şekiller gösterir. Bunların hepsi bitişik yazılmamaktadır. Bileşik kelime, bileşenlerin anlamca birleşmesidir; şekilce birleşmelerine her zaman ihtiyaç yoktur.

Bütün bileşik kelimelerin bitişik yazılması ortaya birçok güçlükler çıkarır. Bunlardan biri, kelimelerin uzaması ve okumayı güçleştirmesidir. İkincisi ve daha da önemlisi, hangi kelimelerin bileşik olduğunu tanımaktaki güçlüktür.

Bu mahzurlarından dolayı bitişik yazılma yolunu, bileşik kelimelerden hatırdaki kalabilecek bir miktarına, ve şekil, ses değişimleri gibi belirtici özellikler taşıyanlara özgü kılıp geri kalanlarını ayrı yazmak daha uygun olur. Hattâ diyeceğiz ki, bileşik kelimelerin ayrı yazıldığını kabul edip bitişik yazılacağı haller için kural koymak ve bunu açıkça ifade etmek gerekir.

Basında yer aldığı ve bazı yazarlar tarafından kullanıldığı için, bileşik kelimelerin bileşenleri arasına “-” (birleştirme çizgisi) işaretinin konulması konusuna da burada dokunmak istiyoruz. Birleştirme çizgisinin kullanılacağı kelimeleri tesbit etmek de, bitişik yazılacak kelimeleri tesbit etmek kadar güçtür. Esasen bu işaretin başka dillerde de kullanıldığı yerler kesin olarak belirtilmiş değildir. “Grammaire Larousse du XX è Siècle”in bu işaret üzerinde verdiği bilgi aşağıya alınmıştır : “Birleştirme çizgisi ilk defa Nicot tarafından 1573’te yayımlanan Dictionnaire’de kullanıldı. 1901 de, resmî makamların kararı ile, kullanılması ihtiyarî olarak bırakıldı; fakat buna karşı halk ve yazarlar arasında oldukça büyük bir direnme görülmektedir” (say. 46). Uzun zamandan beri kullanıldığı dillerde bile benimsenememiş bir işareti, basitleştirmeye çalıştığımız imlâmıza sokmanın bir faydası yoktur kanısındayız.

“İmlâ Kılavuzu”nun yeni baskısı dolayısıyla imlâ meseleleri yeniden ele alınırken bileşik kelimelerin imlâsında yeni şekillere gidilecekse, bunların eskilerden çok ayrı olmamasına dikkat edilmelidir; çünkü halkı yeni şekillere alıştırmak güç olacak ve yeni karışıklıklar doğacaktır. Ayrıca dilimizde son yıllarda yapılan devrimler ve bunun arkasından eskiye dönmeler şikâyetlere sebep olmuş ve güvensizlik yaratmıştır. Bileşik kelimelerin imlâsında ancak basitleştirmek, ayrılıkları ve pürüzleri gidermek gibi bir değişiklik yapmak fakat geniş prensip değişikliklerine gitmemek yerinde olur kanaatindeyiz.

Bizce bileşik kelimeler üzerinde imlâ kuralları tesbit edilirken göz önünde tutulması gereken belli başlı noktalar şunlardır :

1. İmlânın oluşumunda, eskiden beri kullanılmakta olan şekillerin büyük payı vardır. Buna göre, koyacağımız kurallara aykırı olsa da pek yaygın olan şekilleri “müstesna” olarak muhafaza etmek yerinde olur. Meselâ tür veya cins gösteren kelimeleri ayrı yazmak lâzım geldiği halde (Bak, madde 5) *sivrisinek* kelimesini bitişik yazmak doğru olur; çünkü pek yaygın ve alışılmış bir şekildir. Yabancı dillerde de, kurallara aykırı şekillerde yazılan pek çok bileşik kelimelere rastlanmaktadır.

2. *Tavşanbıyığı, hanımeli, kirlihanım, karafatma* gibi, bileşenleri, kendi anlamlarından tereddüde yer vermiyecek şekilde ayrılmış olan kelimelerin bitişik yazılması kabul edilmelidir. “Kılavuz”da bitişik yazılmış olan *orta halli* kelimesi ayrı yazılmalıdır; nitekim “Sözlük”te ayrıdır. Kılavuz’da *altçene* de bitişik yazılmıştır, halbuki dilimizde aynı şekilde ve aynı maksatla yapılmış olan *üst çene*, bitişikler arasında gösterilmemiştir. Bunlar gibi *yarıgece, alçakgönüllü, bağ bozumu, kınagecesi* gibi tam kaynaşmamış kelimeleri bitişik yazmaya lüzum yoktur.

Bununla beraber, yazı yazan insanı her dakika, kelimelerin imlâsı üzerinde düşündürmemek, kural koyar durumuna düşürmemek, bunun sonucu olarak da keyfî şekillere imkân vermemek için, bitişik yazılacak kelimelerin yetkili insanlar tarafından tesbit edilmesi gerekir. Zaten “İmlâ Kılavuzu”muz da bu maksatla hazırlanmış bulunmaktadır.

3. “Bileşenlerin sesçe kaynaşması” başlığı altında incelediğimiz “bitişme, ses düşmesi, ses türemesi” olaylarına uğramış bileşik kelimeler, bitişik yazılmalıdır. Esasen bunların bazılarında, bileşenler şekil bakımından değişmiş, ayrı ayrı kelimeler olarak tanınmaz duruma gelmiştir: *bıldır* gibi; bazıları ise Türkçede kendi başlarına telâffuz güçlüklerine uğramaktadırlar: *nakz, hatm* gibi. Bunların ayrı yazılmalarına zaten imkân yoktur.

4. Saygı göstermek amacıyla bir yere (sokak, şehir...) ad olarak verilmiş olan tanınmış insanların isimleri, aslında nasılsa, öyle yazılmalıdır. O şahsın adını yaşatmak için verilmiş olan bu isimler bitleştirilince tanınmaz duruma gelmektedir : *Namıkkemal okulu, Mustafakemalpaşa kazası* gibi.

5. Bileşik kelimelerin cins veya tür gösteren bileşenleri ayrı yazılmalıdır. İmlâsında en çok tereddüde düşülen bileşik kelimeler bunlardır. Esasen tür veya cins ismi ile bileşik kelime yapma, serbest grup oluşumuna uygun olduğu için dilimizde böyle yapılmış bileşik kelimeler pek çoktur. “İmlâ Kılavuzu” ve “Türkçe Sözlük” bunların ancak bir kısmını bileşik yazmakta ve neticede ikilik doğmaktadır. Aşağıda bunlara dair bazı örnekler üzerinde durulmuştur :

<i>Belkemiği</i> bitişik, <i>bacak kemiği, kaval kemiği</i>	ayrı yazılmaktadır.
<i>Balkabağı</i> bitişik, <i>asma kabağı, su kabağı</i>	” ”
<i>Pufböreği</i> bitişik, <i>su böreği, sigara böreği</i>	” ”
<i>Eşekotu</i> bitişik, <i>eşek arısı, bal arısı,</i>	” ”
<i>Alabalık</i> bitişik, <i>ala geyik,</i>	” ”

“İmlâ Kılavuzu”nda bitişik yazılmış olan *Çanakyaprağı, taçyaprağı, idrisotu, dolamaotu, dulaptalotu, güzelavratotu, fareotu, sedefotu, mastıççeği, kınaççeği, günççeği* gibi bileşik kelimelerin cins gösteren bileşenleri ayrı yazılmalıdır.

Buna benzer başka bir nokta da coğrafya isimlerinde görülmektedir. *Arı Burnu, Toros Dağları, Keşiş Dağı* ayrı yazılırken, Kılavuzda *Bozcaada* bitişik yazılmıştır. Cins ve tür gösteren kelimeler gibi bileşik kelime olan coğrafya terimleri de ayrı yazılmalıdır.

Bu noktada karşımıza terimlerin yazılışı da çıkmaktadır. Terimlerin bitişik yazılması konusunda kesin bir kural koymak (“İmlâ Kılavuzu”, say. XIX) ikiliklere ve tereddütlere yol açar. Esasen terim olarak kullandığımız bazı kelimeler konuşma dilinde de yer almıştır. Hattâ birçok terimler konuşma dilinden alınmıştır : *kınaççeği, belkemiği* gibi. Bunlardan hangilerinin terim olarak da kullanıldığını düşünmek ayrı bir güçlük çıkaracaktır.

Bundan dolayı, bir bileşik kelimenin sırf terim olduğu için bitişik yazılması doğru değildir; terim olan bileşik kelimelerin de genel kurallar içinde düşünülmesi gerekir.

6. Bileşenleri ayrı yazıldığı zaman başka bir anlam veren bileşik kelimeler, bitişik yazılabilir : *altıpatlar, ısıölçer, rengölçer, altıparmak...*

7. Bileşenlerinin anlamı ve bileşme şekilleri Türk halkı tarafından çok zaman bilinmeyen yabancı sözlerin bitişik yazılması uygun olur : *hakkısükût, izzetinesis, alimallah, ehliuvukuf, ferahfeza, acembuselik, acemkürdi, şattıaraban, podösüet, fildekos...* gibi.

8. İkizlemeler (bunları oluşturan bileşenlerden bazıları anlamlarını kaybetmiş, hattâ anlamsız olsalar bile) şimdiye kadar ayrı yazılmıştır; ancak bir heceli yansılmalardan meydana gelmiş olup da isim gibi kullanılan ikizlemeleri bitişik yazmak doğru olur. Bu yolla yapılmış bazı kelimeler "Kılavuz"da da birışıktir : *kemküm, civciv, fırfır* (kadın elbiselerinde süs) *hurgür* gibi; fakat bazıları da ayrı yazılmıştır : *pat küet, tak tuk, dır dır* (dırıltı anlamına).

9. Bileşik fiillerden tasvir fiillerinin, anlam kaynaşması sebebiyle, bitişik yazılması gerekir : *yapabilmek, düşeyazmak, durakalmak*.

10. Bileşik kelimelerden ayrı yazılanlar, eğer özel şahıs ismi ise, unvanı ile birlikte her kelimesinin başında büyük harf kullanılmalıdır : *Ahmet Muhtar Paşa, Manastırlı Rifat, General Ahmet Onur...*

11. Yer özel isimlerinde cins gösteren bileşenlerin büyük harfle yazılması gerekir; çünkü bu varlıkların isimleri bu kelimelerle meydana çıkmaktadır : Marmara Denizi, Marmara Adası, Eti Uçağı, Ataç Sokağı, Aziziye Tabyası, Top Dağı, Erzurum Vilâyeti. "İmlâ Kılavuzu"nda da bu yol kabul edilmiş bulunmaktadır (say. XI.)

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Yeni Bir Gramer Metodu Lâyihası, A. C. Emre	(İst. 1931)
Grammaire Larousse XX è Siècle	(Paris, 1936)
Ana Hatlariyle Türk Dili Grameri, Dr. T. Banguoğlu	(İst. 1940)
Türk Dili Grameri, J. Deny (Ali Ulvi Elöve)	(İst. 1941)
Gramerimiz İçin, A. C. Emre	(İst. 1941)
Terimler Sözlüğü, Mf. V.	(İst. 1941)
Felsefe ve Gramer Terimleri, T. D. Kurumu	(İst. 1942)
Türkçenin Kuruluşu, A. C. Emre	(İst. 1942)
Türk Dilbilgisi, A. C. Emre	(İst. 1945)
Gaziantep Ağzı, Ö. Asım Aksoy	(İst. 1945)
Grammaire Française, Gaston Cayrou	(Paris, 1949)
Dilbilgisi II, N. Halil Onan	(İst. 1949)
Dilbilim Terimleri, T. D. Kurumu	(Ank. 1949)
Türkçe Sözlük, T. D. K. İkinci baskı.	(Ank. 1955)
İslâm Kılavuzu, T. D. K. Dördüncü baskı	(Ank. 1956)
Matriculation English Grammar, L. Tipping	(Londra, 1956)